

ORIGINALNI NAUČNI RAD

DOI: 10.5937/reci2518102G

UDC: 81:164/165

14 Витгенштајн Л.

orcid.org/0009-0004-7751-2335

Andreina S. Grgarević*

Beogradski institut za humanistiku i socijalna istraživanja

DODELJIVANJE ZNAČENJA TERMINIMA U FILOZOFIJI JEZIKA: VITGENŠTAJNOVA PERSPEKTIVA

Sažetak: Ovaj rad ima za cilj da izloži filozofiju jezika Ludviga Vitgenštajna iz *Traktata* i *Filozofskih istraživanja*, a da bi se pojasnila teza o kontinuitetu između tzv. „rane” i „kasne” faze njegove misli. Metodološki okvir se zasniva na tekstualnoj analizi ključnih fragmenata iz obe knjige, pri čemu se izlažu dva stava: 1) da se u *Traktatu* mogu pronaći anticipacije iz *Filozofskih istraživanja*; 2) da pojedini delovi unutar *Filozofskih istraživanja* predstavljaju dopunu učenja iz *Traktata*. U tom kontekstu, posebna pažnja posvećena je interpretaciji pojmova „slike”, „iskaza”, „paradigme”, pa čak i govora o emocijama, koji se može smatrati najubedljivijim argumentom u prilog postojanja kontinuiteta između *Traktata* i *Filozofskih istraživanja*. Rezultati analize ukazuju na misaoni kontinuitet između dva gorepomenuta perioda, tj. na postojanje zajedničke osnove. Jednu od implikacija predstavlja kritičko preispitivanje standardnog okvira interpretacije Vitgenštajna, pri čemu se oba dela mogu čitati kao područja jedinstvenog razvoja jedne misli o jeziku i značenju termina.

Ključne reči: Vitgenštajn, filozofija jezika, jezička igra, *Traktat*, *Filozofska istraživanja*, logika

* andreina.grgarevic77@gmail.com

DODELJIVANJE ZNAČENJA TERMINIMA U FILOZOFIJI JEZIKA: VITGENŠTAJNOVA PERSPEKTIVA

Uvod

Cilj ovog rada je da se sagleda misaona celina Vitgenštajnovе filozofije jezika iz *Traktata* i *Filozofskih istraživanja*. Budući da se za ova dela (po redosledu navođenja), prema klasičnoj interpretaciji, obično smatra da su nastala u dva odvojena perioda – ranom i kasnom – biće kritički razmotrena opravdanost takve podele. Tekstualna analiza pokazaće da teza o diskontinuitetu nije ubedljiva, budući da se određeni fragmenti u *Traktatu* mogu tumačiti kao anticipacije kasnijih stavova, dok se u *Filozofskim istraživanjima* mogu uočiti dopune prethodno izloženog učenja.

Smisao i besmisao u *Traktatu*

Vitgenštajn, već u uvodnim redovima *Traktata*, definiše cilj celokupnog poduhvata: „ono što se uopšte može izreći može biti izrečeno jasno, i ono o čemu ne možemo da govorimo moramo prećutati” (Wittgenstein 2001: 3). Dakle, filozofija jezika izložena u gorepomenutoj knjizi trebalo bi da povuče jasnu liniju demarkacije između smislenog i besmislenog unutar jezika. Sve smisleno mora biti ujedno i jasno izrečeno, dok je sve što prevazilazi granicu jasnog izražavanja besmisleno i od takvog govora se moramo uzdržati. Kako bismo razumeli njegovo učenje iz tzv. ranog perioda i kako bih ukazala da se „jedan važan ali zanemaren kontinuitet u [...] glavnim pitanjima [...] tiče ‘značenja’ i [izmenila A. G.] ‘upotrebe’ termina [dodala A. G.]” (Queiroz 2023: 168), neophodno je prethodno izložiti osnovne, ontološke, pretpostavke Vitgenštajnovog shvatanja stvarnosti, budući da su ove dve vrste pitanja kod njega usko povezane.

„Svet je sve što je slučaj” (Wittgenstein 2001: 5). Drugim rečima, svet je zbir svih činjenica (Tatsachen). One ne samo da ga čine, već ga i određuju. Stanje stvari (Sachverhalt) u kome se nalaze u kombinaciji jedna prema drugoj naziva se „kombinacija objekata (stvari)” (Wittgenstein 2001: 5). Od nužne važnosti za njih je da budu *moгуće* u stanju stvari, tj. moraju biti logički moguće u svetu. Na primer, okrugli kvadrat se ne može smatrati činjenicom, jer sam pojam sadrži protivrečnost. On se čak ne može ni zamisliti, te se svaka mogućnost njegovog postojanja u bilo kakvom odnosu prema ostalim objektima mora poreći.

„Mi zamišljamo slike činjenica” (Wittgenstein 2001: 9) znači da, prema Vitgenštajnu, „slika predstavlja situaciju u logičkom prostoru, postojanje i nepostojanje stanja stvari” (*ibid.*). Ovde se uočava prva naznaka njegove teorije slike jezika (Bildtheorie) prema kojoj svakoj činjenici koja postoji u realnosti odgovara određena slika. Kako su činjenice u međusobnim relacijama, tako su i slike povezane međusobno. Ova veza predstavlja „strukturu slike” (Wittgenstein 2001: 10), dok je „mogućnost ove strukture slikovita forma slike” (*ibid.*). Na ovaj način slika „oslikava” stvarnost, ali istovremeno mora biti u logičkom odnosu prema stvarnosti. Zbog toga ona mora imati svoju „logičku formu, tj. formu realnosti” (Wittgenstein 2001: 11) i slika koja ispunjava taj uslov naziva se „logičkom slikom” (*ibid.*).

Iz gorenavedenog Vitgenštajn zaključuje sledeće: „logička slika činjenica je misao” (Wittgenstein 2001: 12). Dakle, mi možemo misliti o *moogućim* stvarima koje se nalaze u svetu i stvoriti sliku njegove celokupnosti. Ukoliko uzmemo još jedan primer iz geometrije, mi sebi možemo predstaviti kvadrat, ali i u kakvoj je relaciji prema ostalim figurama, npr. pravougaoniku. „Slika ima logičko-slikovitu formu u skladu sa onim što predstavlja” (*ibid.*), a ono što ona predstavlja zapravo jeste njen smisao. Takva slika može se slagati sa stanjem stvari koje predstavlja ili mu protivrečiti, tj. biti tačna ili netačna; u tom smislu, naše misli poprimaju oblik iskaza (propozicija) kojima se, posredstvom čula, određuje istinsna vrednost poređenjem sa stanjem stvari u realnosti.

U nastavku Vitgenštajn uočava još jedan bitan element jezika, a to je znak. Znak je fizička manifestacija jezika (npr. slovo, glas itd.) i pravi razliku između dve vrste znakova. Prvi je perceptivni znak koji predstavlja „projekciju moguće situacije” (Wittgenstein 2001: 13), dok je drugi propozicioni znak i „stoji u relaciji projekcije sa svetom” (*ibid.*). U tom smislu, perceptivni znak odgovara načinu na koji percipiramo znak, dok je propozicioni znak u osnovi činjenica koje su moguće u našem svetu, tj. iskaz ili slika. Ukoliko želimo da predstavimo na plastičan način, forma slova „A” predstavljala bi perceptivni znak, dok u okviru rečenice npr. „Mama je bolje”, postaje deo propozicionog znaka.

Iskazom se, dakle, izražava određena misao, tako da „elementi propozicionog znaka odgovaraju objektima misli” (Wittgenstein 2001: 14). Ti elementi, prema Vitgenštajnovom mišljenju, predstavljaju jednostavne znake i nazivaju se imenima. Njihov raspored u propozicionom znaku treba da odgovara rasporedu u realnom svetu. Za svaki objekat postoji odgovarajuće ime, što predstavlja osnov povezanosti logičke strukture jezika sa realnim svetom. Pored toga, ona predstavljaju element koji se ne može dalje raščlaniti ili Vitgenštajnovim jezikom rečeno, ona su prvobitan znak.

Ime stoji umesto objekta, ono ga predstavlja, i samo se objekti imenuju. Međutim, da li „predmeti” obuhvataju samo fizičke entitete ili i apstraktne, poput Boga ili ideje dobra / lepote / pravde, te da li se uopšte bilo šta smisljeno može reći o njima? Vitgenštajn bi tvrdio, da Bog nije deo sveta, te se ne može imenovati. A ako se ne može imenovati, onda se ništa o njemu smisljeno ne može reći, jer ne postoji poklapanje između logičke i činjenične strukture.

Možemo zaključiti da Vitgenštajn izlaže delove jednog *formalnog jezika* tj. „jezika znakova koji se povinuje logičkoj gramatici – logičkoj sintaksi” (Wittgenstein 2001: 19). Njegova glavna motivacija je, kako je istaknuto na početku knjige, da eliminiše sve filozofske zablude koje nastaju nepravilnom upotrebom i višeznačnošću jezika. Time se stvaraju problemi koji samo prividno izgledaju kao problemi, dok su oni u stvari pseudoproblemi.

Za Vitgenštajna pitanje „Da li Bog postoji?” je pseudopitanje, jer ne izražava ništa moguće u svetu. Budući da su smisleni samo oni iskazi koji govore o činjenicama, odnosno

DODELJIVANJE ZNAČENJA TERMINIMA U FILOZOFIJI JEZIKA: VITGENŠTAJNOVA PERSPEKTIVA

imaju logičku formu koja se može podudarati sa strukturom sveta, termin „Bog” ne označava nijedan objekat u svetu i on ne može biti deo smislenog iskaza – on pada izvan granica našeg jezika. Pored toga, termin „postojanje” koristi se u svom svakodnevnom, neodređenom značenju, pa dovodi do zabune, umesto da se koristi u skladu sa logičkom funkcijom jezika. On „zamagluje sliku” i stvara privid problema tamo gde ga uopšte nema.

Filozofija onda postaje aktivnost koja mora da „razgraniči ono o čemu se može misliti od onoga što se ne može misliti” (Wittgenstein 2001: 30). Izgleda da se o religiji, prema Vitgenštajnu, ne može misliti u granicama jezika, pa stoga ništa smisleno ni reći. Pored religije, etika i estetika su oblasti u kojima ne postoji slaganje između logičke slike jezika i stanja stvarnosti. Ovde se jasna linija demarkacije povlači, ona koja je bila značajna za početak knjige, koja nas dovodi do njegove poznate misli: „Granice moga jezika znače granice moga sveta” (Wittgenstein 2001: 68). Sve ono o čemu ne možemo ništa smisleno reći stoji sa one strane i graniči se sa svim onim što naš svet čini, a o čemu možemo smisleno komunicirati sa drugima jer naše rečenice o njemu mogu biti istinite ili lažne.

Na ovaj način, Vitgenštajn zaokružuje svoje izlaganje o shvatanju jezika u *Traktatu*. Međutim, ovaj deo biće od posebnog značaja za dalji argument u prilog tezi da se ideje iz kasnijeg perioda pojavljuju već u ranom, a koji će biti izložen po predstavljanju osnovnih ideja iz *Filozofskih istraživanja*.

Shvatanje značenja iz *Filozofskih istraživanja*

Podstaknut kritikama koje je dobio i propustima koje je uočio u *Traktatu*, Vitgenštajn odlučuje da napiše svoje drugo filozofsko delo pod nazivom *Filozofska istraživanja*. U njemu postavlja drugačiji cilj – da odgovori na pitanje: „Šta je jezik?”, u potpunosti svestan da odgovor ne može pronaći na površini, već da je potrebna duboka filozofska analiza. U tom smislu, njegova druga knjiga trebalo bi da nam pomogne da u pravom svetlu sagledamo celokupnu njegovu filozofiju, i to u odnosu na razmišljanja iz prethodne knjige¹. Takođe, ovaj sveobuhvatan pristup se može razumeti i kao argument u prilog teze o kontinuitetu; istoj poziciji koju deli i npr. Konant, smatrajući da „mi ne dolazimo do kraja dolaskom do poslednje strane, već dolaskom do određene tačke u aktivnosti [...] tada [izmenila A. G.] možemo odbaciti merdevine kojima smo se popeli do vrha” (Conant 2000: 198). I kada smo već došli do vrha, možemo li onda jasnije sagledati suštinu jezika uzimajući u obzir *Filozofska istraživanja* zajedno sa *Traktatom*?

Svoju drugu knjigu Vitgenštajn započinje tezom da su „reči jednog jezika [...] nazivi za predmete, dok su [izmenila A. G.] rečenice [...] spojevi takvih naziva”

¹ Iz ovoga proizlazi da se dva gorepomenuta perioda nadovezuju jedan na drugi. Dakle, ne treba ih smatrati odvojenim celinama, što ide u prilog mojoj tezi koja će biti izložena u nastavku.

(Wittgenstein 1958: 2) i da one, takođe, pružaju uvid u suštinu jednog jezika. Naravno, svaka reč mora imati neko značenje, a koje je opet u određenom odnosu sa rečima. Značenje može stajati umesto reči i obrnuto. Ključno pitanje se odmah na početku nameće: „Kako dolazimo do značenja?”

U nastavku traži od nas da izvršimo sledeći misaoni eksperiment. Želimo da nam prijatelj kupi jabuke na pijaci. U tu svrhu, damo mu cedulju na kojoj piše: „Pet crvenih jabuka”. Osoba dolazi kod prodavca, predaje mu cedulju, a prodavac otvara sanduk na kome stoji oznaka „jabuke”. U jednom od odeljaka pronalazi crvene jabuke pod rečju „crveno”. Broji napamet do pet, uzimajući po jabuku pri svakom brojanju. Slična stvar, po analogiji, događa se i u jeziku. Svaka reč koju koristimo mora imati objašnjenja koja „se negde završavaju” (Wittgenstein 1958: 3), a za njega to nije ništa više od govora o tome kako se određena reč upotrebljava. Dakle, čak i u ovom slučaju, prema mom mišljenju, možemo reći da postoji kontinuitet u razvoju Vitgenštajnovе rane i kasne filozofije. On opet povlači liniju demarkacije preko koje se ne može ići: sve što možemo reći o našem jeziku i o njegovim granicama, ne može prevazilaziti način upotrebe termina koji ga čine. Ukoliko napravim analogiju sa mišljenjem iz *Traktata*, ne možemo misliti van granica upotrebe jezika – što implicira da granica uopšte nema.

U način kako se odnosimo prema jeziku bivamo upućeni preko nekoga ko se već služi njime i to „ostenzivnim upućivanjem rečima” (Wittgenstein 1958: 4). Mi učimo značenja reči kao što deca uče jezik, uz pomoć nekog autoriteta, preko asocijacije koja se uspostavlja između predmeta i naziva. Na primer, ako želimo neku stariju osobu da naučimo šta znači reč „kompjuter”, dovoljno je da joj ga pokažemo. Na kognitivnom nivou ona će povezati te dve stvari i svaki put „pojaviće joj se [izmenila A. G.] slika te stvari kada čuje tu reč” (*ibid.*). Možemo primetiti da Vitgenštajn ne samo da objašnjava način usvajanja značenja koje je objektivno, javno (jer je svima opažljivo), već ostaje dosledan u korišćenju terminologije iz *Traktata*. Vidimo da „slika” kao pojam nije izgubila svoju definiciju, ona i ovde, ukoliko se osvrnemo na gorepomenuto, predstavlja isključivo ono o čemu se može misliti, tj. o mogućem stanju stvari u svetu. Ova interpretacija bliska je stavu Petera Wincha, prema kome „jezik i postupak – šta ljudi govore i rade – ne mogu se razumeti odvojeno od njihovog šireg praktičnog i kulturnog konteksta, *formi života* [izmenila A. G.] tih ljudi” (Stern 2004: 157).

Jezik postaje analogan šahu, društvenoj igri unutar koje se „figure pomeraju po nekoj ploči prema izvesnim pravilima” (Wittgenstein 1958: 3). Usvajanje jezika podrazumeva usvajanje određenih pravila bez kojih komunikacija ne bi bila moguća, i to posmatranjem kako ih drugi učesnici koriste. Stoga, „jezik i delatnosti kojima je protkan” (Wittgenstein 1958: 5) za Vitgenštajna je *jezička igra*.

DODELJIVANJE ZNAČENJA TERMINIMA U FILOZOFIJI JEZIKA: VITGENŠTAJNOVA PERSPEKTIVA

Njen izgled opisan je u još jednom misaonom eksperimentu, ovog puta sa radnicima A i B na građevini. „Pretpostavimo [izmenila A. G.] da je alat koji A upotrebljava pri građenju obeležen izvesnim znacima. Ako A pokaže pomoćniku jedan takav znak, ovaj mu donosi alatu obeleženu tim znakom” (Wittgenstein 1958: 7). Znak unutar jezičke igre možemo, po analogiji, smatrati imenom. Kada god bi unutar nje jedan radnik uzviknuo reč, npr. greda, drugi bi znao šta je potrebno doneti. Imenovanje predstavlja označavanje određenog predmeta nekom rečju, nalik lepljenju pločice sa imenom. Tada ona postaje „pripremljena za upotrebu” (Wittgenstein 1958: 13).

Međutim, radi se o nužnom, ali ne i dovoljnom uslovu. Naravno, to ne bi trebalo da se čini proizvoljno, već mora biti u skladu sa zajedničkim slaganjem oko spoljašnjih / unutrašnjih karakteristika, svrhe koju taj predmet ima itd. Ukoliko se vratimo primeru sa gredom, reč je o parčetu drveta koje služi za pružanje potpore konstrukciji i kada god se izrekne ta reč, svi znaju o čemu se radi. Stoga, „ostenzivna definicija objašnjava upotrebu – značenje – reči” (Wittgenstein 1958: 14) i sve reči unutar ove oblasti čine jednu *formu života*, pa slobodno možemo reći da se jezička igra sastoji iz različitih *formi života*. U kontekstu naše rasprave o kontinuitetu, možemo videti da Vitgenštajn dalje produbljuje slaganje između predmeta i imena, uvodeći pojam *slaganja zajednice* oko toga šta se smatra određenim imenom unutar jezičke igre. Vidimo da se radi o „shvatanju realnosti koju dele [...] članovi zajednice [...], tj. projekciji naših kategorija i prakse na realnost” (Coliva 2025: 8).

Na ovom bi se mestu moglo prigovoriti Vitgenštajnu da naše rečenice imaju smisla čak i kada predmeti imenovanja nisu čulno opažljivi. Uzmimo primer „Sokrat je bio filozof.” Ova rečenica ima istinosnu vrednost, ona je tačna i smisljena, ali objekat (Sokrat) nije više među živima. Na zanimljiv način, pogotovo za nekoga ko argumentuje u prilog kontinuiteta, Vitgenštajn rešava ovaj problem, jer u potpunosti ne napušta ideju iz *Traktata*, već je dopunjuje.

Naime, on postulira pojam paradigme „bez koje [izmenila A. G.] ime uopšte ne bi imalo značenja” (Wittgenstein 1958: 27). Unutar nje imena imaju određene definicije koje su stabilne referentne tačke i oko kojih se svi slažemo. Čak i ukoliko se desi da zaboravimo ko nosi ime filozofa koji je bio najuticajniji u antičkoj Grčkoj, mi nismo u mogućnosti da učestvujemo u jezičkoj igri. Dakle, paradigma bi predstavljala određeni platonovski „svet imena”, što bi, po analogiji, odgovaralo „predmetu” kao odgovarajućem terminu iz ranog perioda razvoja Vitgenštajnovе filozofije.

Naravno, moguće je da se u grupi iskaza o Sokratu „potkrade” određeni lažan iskaz, npr. „Sokrat je bio Talesov učitelj”. Vitgenštajn ističe da se u tim trenucima legitimno možemo pitati da li je polazišni iskaz netačan, što ga navodi da zaključi kako se imena „upotrebljavaju bez *utvrđenog* značenja” (Vitgenštajn 1958: 37). O uspešnosti ovog rešenja

može se raspravljati, pogotovo kada uzmemo u obzir da u takvim slučajevima najverovatnije ne mislimo na *tog* Sokrata već na nekog drugog unutar čijeg skupa verovanja je ovo *utvrđeno*, ali je nesumnjivo da je forma utvrđivanja imena ista – samo je mreža činjenica zamenjena grupom iskaza.

Ukoliko se celokupan jezik zasniva na dodeljivanju značenja na osnovu spoljašnjih manifestacija, možemo se opravdano pitati na koji način emocije dobijaju značenje. Ukratko, Vitgenštajn je smatrao da se do ovog tipa definicija može jedino doći preko čula. Mi nemamo uvid u unutrašnji život drugih osoba, te svaka od definicija mora biti svedena na fizičke manifestacije određene emocije. On navodi primer deteta koje je palo i oca koji mu je prišao. U tom trenutku, prema Vitgenštajnovom mišljenju, otac uči dete ponašanju zasnovanom na bolu (pain behavior). On vidi svoje dete kako plače, kako se drži za koleno itd. i može sa sigurnošću reći: „Ti osećaš bol”. I ne samo to, npr. može pozvati svoju suprugu koja se može složiti sa tim, jer je i njoj očigledan bol sopstvenog deteta.

Može se reći da je pozicija učesnika unutar jezičke igre u skladu sa „*jezičko-ekspresivnim paternalizmom*” (Prnjat 2008: 255), prema kome se unutar jezičkog diskursa izriču preporuke od strane autoriteta koje idu u korist izražavanju slobode pojedinca. Pojam paternalizma unosi etičku dimenziju ovom čitanju Vitgenštajna; sa čim bi se određeni interpretatori složili – da je primarni motiv za pisanje *Filozofskih istraživanja* etički, budući da su „naši životi zasićeni etikom [...] stoga [dodala A. G.] naše jezičke prakse moraju imati važan etički aspekt” (Biletzki, 2023).

Pored tog aspekta, nalazi se i jedna celokupna jezička igra o emocijama. I upravo se u govoru o emocijama nalazi najjača tačka konvergencije *Traktata i Filozofskih istraživanja*, zato što se u potpunosti zasniva na govoru o spoljašnjim manifestacijama. *Traktat* zahteva da se poklope slika, iskaz i stanje stvari, dok u *Filozofskim istraživanjima* isključivo se moramo složiti oko značenja kroz analizu karakteristika. Iz tog razloga, smatram da upravo ovaj aspekt predstavlja najubedljiviji argument u prilog kontinuitetu između ta dva dela. Osnovni principi iz prve knjige, stoje u osnovi principa u drugoj. Nesumnjivo je da nam se „mišljenje, jezik, [...], pojavljuju kao jedinstveni korelat, slika sveta. I jedino što [dodala A. G.] nedostaje je [dodala A. G.] jezička igra u kojoj treba da ih primenimo” (Wittgenstein 1958: 44). Na određeni način, možemo videti dopunu učenja jezičkom igrom – deljenom paradigmom našeg govora o emocijama.

Vredi napomenuti, za kraj izlaganja o *Filozofskim istraživanjima*, šta Vitgenštajn misli o stvaranju novih formi života. Da li je moguće da jedna osoba izmisli jezik i upotrebi termin po prvi put u ovakvim okolnostima? Na ovo pitanje on daje odričan odgovor. Za njega „nije moguće da je neki čovek samo jedan jedini put sledio neko pravilo [...], dao [izmenila A. G.] neko saopštenje” (Wittgenstein 1958: 80), jer da bismo nešto smatrali pravilom,

DODELJIVANJE ZNAČENJA TERMINIMA U FILOZOFIJI JEZIKA: VITGENŠTAJNOVA PERSPEKTIVA

moramo se složiti svi oko toga kako ga sledimo – što predstavlja, prema Vitgenštajnovom mišljenju, *naviku*.

Na kraju, Vitgenštajn u §39. unutar *Filozofskih istraživanja*, koristi iste principe, ali da je predmet njihove primene drugačiji. Naime, on uviđa da iskazi mogu biti smisleni, čak i kada ne postoji njihov korelat u stvarnom svetu. Primer koji koristi je iskaz: „Mač ima oštro sečivo”. Ova rečenica je smislena, a ne besmislena kako bi tvrdio u *Traktatu*, čak i da ispred sebe nemamo mač. Istinosna vrednost više ne stoji u direktnoj vezi sa stanjem stvari, ona menja svoju primenu i postaje sredstvo procene značenja unutar jezičke igre. Sada slobodno možemo pričati o tome da li je Bog svemoćan / svedobar / sveprisutan, jer takvi iskazi imaju jasno definisanu upotrebu unutar deljene jezičke prakse. Stoga, uočava se jasan „otklon od ideje da je značenje reči nešto sa čim je ono u korelaciji, ka ideji da je značenje reči u načinu upotrebe unutar jezičke igre, što predstavlja [izmenila A. G.] evoluirano ili transformisano izražavanje uvida koji je centralna teza njegovog ranog rada” (McGinn 2006: 2).

Ovim završavam odeljak o osnovnim principima izloženim u *Filozofskim istraživanjima* i njegovom odnosu prema prethodnom Vitgenštajnovom delu. U sledećem odeljku rada izlažem dodatne argumente u prilog opravdanosti nepostojanja jaza između dva perioda, sa osvrtnom na anticipacije u *Traktatu*.

Da li je podela na dva perioda opravdana?

Do sada možemo da zaključimo: „*Traktat* i *Filozofska istraživanja* napadaju uglavnom iste probleme; samo na različite načine” (Richter, nema datuma). Štaviše, mogli bismo da tvrdimo kako su ti problemi razmatrani „sa religijske tačke gledišta” (Dai 2025: 2), prema priznanju samog Vitgenštajna, a – prema mom mišljenju – po analogiji sa načinom na koji se pitanja unutar religije razmatraju. Treba napomenuti da je ovaj *noviji* način interpretiranja Vitgenštajna nastao usled nezadovoljstva standardnim tumačenjem i jedna njegova varijanta naziva se „smelim čitanjem (resolute reading)” (Conant, et al., 2004: 43). Prema zagovornicima ovog pristupa, „mi čitamo Vitgenštajna da bismo *ga* razumeli” (Ulatowski 2020: 1). Takođe, oni smatraju da Vitgenštajn „nema za cilj da izloži teoriju, već praktikovanje određene aktivnosti” (Conant 2006: 174).

Kako bih podržala tezu koje zastupam, počecu sa razmatranjem §3.262 iz *Traktata*. Dakle, fragment glasi ovako: „Šta znaci ne uspeju da izraze, njihova primena pokazuje. Preko čega znakovi prelaze, njihova primena jasno kaže.” (Wittgenstein 2001: 16). Moje mišljenje je da Vitgenštajn u ovom slučaju jasno anticipira ideju koju će detaljnije razložiti u *Filozofskim istraživanjima*. Ukoliko bismo želeli da fragment protumačimo, rekli bismo da nam način primene ili upotrebe (!) u određenim slučajevima, može otkriti značenje određenog znaka. Tada znaci, pretpostavljam, nisu dovoljno jasni, te se moramo osloniti na njihovu upotrebu unutar jezičke igre.

Izložiću na ovom mestu jedan misaoni eksperiment. Zamislimo da sam počela da učim španski jezik. Uočavam da moji prijatelji Španci koriste jedan izraz koji mi nije poznat. Na primer, termin „Sol” (špan. Sunce). Svi ostali elementi u rečenici su mi poznati, ali on nije. Verujem da bi u tom slučaju Vitgenštajn rekao da do značenja ovog termina mogu doći putem načina na koji ga ostali Španci, tj. učesnici u jezičkoj igri, koriste. Jedni pokazuju na žutu, užarenu tačku na nebu dok pričaju o njemu; drugi na plaži koriste taj termin dok se hlade rukom ispod suncobrana itd. Ovaj fragment / primer na jasan način spaja logički element jezika sa njegovim konvencionalnim.

Pored toga, §3.263 svedoči o postojanju određenog kontinuiteta između dva perioda, kojeg možda ni Vitgenštajn nije bio svestan. U tom fragmentu on objašnjava ulogu rasvetljavanja (elucidation). Naime, u tom procesu objašnjavaju se imena uz pomoć prvobitnih znakova. „Dakle, oni se jedino mogu razumeti ukoliko su značenja tih znakova već poznata” (Wittgenstein 2001: 16). Možemo videti da nas proces rasvetljavanja vodi u *regressum ad infinitum* (jer imena analiziramo uz pomoć već poznatog sistema znakova, koji opet moramo izanalizirati), ali i upućuje ka očiglednom slaganju oko značenja prvobitnih znakova, što kasnije dolazi do značaja u pojmu jezičke igre.

Ako se pitamo koja je priroda takvog sporazuma oko sistema znakova i kako se ona uspostavlja, Vitgenštajn daje odgovor i na to u *Traktatu*. Prema njegovom mišljenju, postoji klasa stavova „koja zavisi [...] od toga šta, prema proizvoljnom sporazumu, mislimo pod delovima prvobitnog stava” (Wittgenstein 2001: 17). Ti prvobitni stavovi, kao što je gorenavedeno, služe definisanju imena. Njihova svrha je da rasvetle delove od kojih je jezik sačinjen. Za razliku od *Filozofskih istraživanja*, u kojima se do rasvetljavanja termina dolazi putem zajedničke jezičke prakse i javno, u *Traktatu* značenje je rezultat subjektivnog određivanja i u potpunosti proizvoljno, ali ipak i predmet dogovora.

Još jedna stvar, koja se čini da je predmet u već uspostavljenoj praksi, pojavljuje se u §4.026: „Značenja jednostavnih znakova (reči) moraju nam se objasniti da bismo ih razumeli” (Wittgenstein 2001: 25). Ono što reči znače u direktnoj je vezi sa objektom koje označavaju, te kako bismo usvojili značenje neke reči moramo biti upućeni u to na šta se reči odnose. Međutim, nameće se ključno pitanje: „Ko nam može to pokazati?” Dakle, Vitgenštajn uviđa da postoji potreba za komunikacijom sa ostalim govornicima, koji su ujedno i kriterijum ispravnosti.

Sledeći fragment je jedan od najdubljih, ali i najspornijih u *Traktatu*: „Ono što se može pokazati, ne može se reći” (Wittgenstein 2001: 31), zato što ga je teže staviti u neki odnos sa ostalim tvrdnjama u istoimenoj knjizi. Može se konstatovati da Vitgenštajn jasno želi da ukaže da jednom kada nam se predoči ostenzivna definicija, npr. kada pokažemo mrlju od vina na stolu i kažemo „Ova boja je tamno crvena”, dalja definicija postaje suvišna. Čin

DODELJIVANJE ZNAČENJA TERMINIMA U FILOZOFIJI JEZIKA: VITGENŠTAJNOVA PERSPEKTIVA

pokazivanja uspostavlja značenje bez potrebe za daljim definisanjem. Ostenzivna definicija, mogu reći, dobija primat u odnosu na sve ostale načine definisanja, što ide u prilog tezi da se ne može napraviti jasna razlika između dva perioda, već da se radi o daljem razvoju jedne Vitgenštajnovne misli.

Uprkos tome što se ne koristi često kao argument za nepostojanje distinkcije, u nastavku kod Vitgenštajna možemo naći primere gde primat onoga što se može pokazati uzima nad onim što se može reći. On navodi da „tautologija i kontradikcija pokazuju da ne kažu ništa” (Wittgenstein 2001: 41). Tautologija (npr. $p = p$) i kontradikcija (npr. $p \wedge \neg p$) su (intuitivno) očigledni, tako da ne postoji potreba za daljim razjašnjavanjem. Time što vidimo da je jedan objekat jednak drugome, zaključujemo da su identični. Isto važi i za kontradikciju, nama je očigledno da je protivrečno postaviti afirmaciju i negaciju nekog iskaza jedno pored drugog i povezati ih. Za to nam ne trebaju dodatna objašnjenja – još jedan jak razlog koji ide u prilog da se do značenja može doći i putem pokazivanja.

Iako neki kritičari smatraju da „nijedan smeo čitalac (resolute reader) ne nudi argument, pogled, tezu ili filozofsku teoriju” (Ulatowski 2020: 1), smatram da su izloženi ubedljivi razlozi u prilog tezi o kontinuitetu.

Zaključak

U celini, a unutar odeljka o *Traktatu*, ova analiza je ukazala na osnovne postavke jezika, koje služe kao spona između logike i sveta koji nas okružuje, sa osvrtom na najpoznatiji fragment: „Granice moga jezika predstavljaju granice moga sveta”. Jasna linija demarkacije između onoga što se može smisljeno i besmisleno reći založena je u mogućnosti bivstvovanja neke stvari u svetu. Sa druge strane, Vitgenštajn u *Filozofskim istraživanjima* uviđa da su učesnici u jezičkoj igri autoritet kada je dodeljivanje značenja u pitanju. Uprkos tome što je standardno uverenje filozofa da postoji jasna razlika između misaonih pretpostavki izloženih u ove dve knjige, ponuđeni su razlozi na osnovu kojih bismo mogli da argumentujemo u prilog kontinuiteta. Primetno je, pored ostalog, na šta ovo razmatranje ukazuje, da se određeni termini (primena, znak itd.) koriste sa istim značenjem i da se u našem govoru o emocijama uočava jasno preklapanje.

Kao jedna od smernica za dalje istraživanje bilo bi pitanje: „Kako shvatiti Vitgenštajnovu tišinu o ostalim elementima iz *Traktata*?” Neupitno je da se ona može tumačiti dvojako. Prvo, možemo ih smatrati tvrdnjama o kojima se više ni ne raspravlja, koje se u potpunosti odbacuju. Sa druge strane, mogu biti delovi kojima nikakva modifikacija nije ni potrebna. Oni se podrazumevaju kao neupitni. Druga interpretacija, utoliko, pruža još jače uporište za stav da je podela između ranog i kasnog perioda Vitgenštajnovne filozofije neutemeljena.

Literatura

- Biletzki, A. i Matar, A. (2021, oktobar 20). Ludwig Wittgenstein. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Pristupljeno na: <https://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/#AfteInve> [20. 08. 2025.]
- Coliva, A. (2005). Wittgenstein and Social Epistemology, Cambridge: Cambridge University Press.
- Conant, J. (2000). Elucidation and Nonsense in Frege and Early Wittgenstein. U A. Crary i R. Rupert (prir.), *The New Wittgenstein* (174–217). New York: Routledge.
- Conant, J. (2006). A Dispute About How to Read the Tractatus. U A. Pichler i S. Säätelä (prir.), *Wittgenstein: Philosopher and his Works* (172–204). Heusenstamm: Ontos Verlag.
- Conant, J., i Diamond, C. (2004). On Reading Tractatus Resolutely. U M. Kölbel i B. Weiss (prir.), *Wittgenstein's Lasting Significance* (42–97), New York: Routledge.
- Dai, H. (2025). On the Continuity of Wittgenstein's "Religious Point of View". *Religions*, Basel, 16: 1–24.
- McGinn, M. (2006). *Elucidating the Tractatus*, Oxford: Oxford University Press.
- Prnjat, A. (2008). Crkva i paternalizam – odgovor Mihailu Markoviću. *Filozofija i društvo*, Beograd, 19: 253–256.
- Queiroz, Ruy J. G. B. de. (2023). From Tractatus to Later Writings and Back – New Implications from Wittgenstein's Nachlass. *SATS – Northern European Journal of Philosophy*, Cham, 24: 167–203.
- Richter, D. J. (bez datuma). Ludwig Wittgenstein. Internet Encyclopedia of Philosophy. Pristupljeno na: <https://iep.utm.edu/wittgens/#H9>. [17. 08. 2025.]
- Stern, D. (2004). *Wittgenstein's Philosophical Investigations: An Introduction*, New York: Cambridge University Press.
- Ulatowski, J. (2020). Resolute Readings of Wittgenstein and Nonsense. *Journal for the History of Analytical Philosophy*, Hamilton, Ontario, 10: 1–18.
- Wittgenstein, L. (1958). *Philosophical Investigations*, Oxford: Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. (2001). *Tractatus Logico-Philosophicus*, New York: Routledge.

Andreina S. Grgarević

WITTGENSTEIN ON THE ATTRIBUTION OF MEANING TO TERMS IN THE PHILOSOPHY OF LANGUAGE

Summary: The aim of this paper is to provide an exegetical analysis of Ludwig Wittgenstein's philosophy of language as presented in the *Tractatus Logico-Philosophicus* and the *Philosophical Investigations*. While the traditional interpretation assumes a strict division between an "early" and a "late" Wittgenstein, this paper critically examines this distinction. Through textual analysis of selected fragments, it is argued that there is no radical discontinuity, but rather a continuity of thought: (1) certain elements of the *Tractatus* may be read as anticipations of later views, while (2) parts of the *Philosophical Investigations* can be understood as supplements or modifications of earlier doctrines.

Special attention is given to Wittgenstein's notions of "picture," "proposition," and "paradigm," which reveal significant conceptual overlaps across the two works. Moreover, the discussion of emotions—such as the attribution of pain—illustrates the strongest point of convergence. In both works, meaning is grounded in external, observable manifestations: in the *Tractatus*, the correlation between picture, proposition, and state of affairs, and in the *Investigations*, the agreement established through shared criteria of use.

The results of this analysis indicate that Wittgenstein's philosophy of language develops along a line of inquiry rather than being split into two incompatible phases. One of the main implications is the need to reconsider the standard framework of interpretation: instead of a narrative of existing gap, Wittgenstein's work may be approached as a unified investigation into the attribution of meaning within language.

Keywords: Wittgenstein, philosophy of language, language-games, *Tractatus Logico-Philosophicus*, *Philosophical Investigations*, logic

Datum prijema: 26.8.2025.

Datum ispravki: 11.10.2025.

Datum odobrenja: 15.10.2025.